

HOPP LAJOS: A RÁKÓCZI-EMIGRÁCIÓ LENGYELORSZÁGBAN

Bp. 1973. Akadémiai K. 230 1. /Irodalomtörténeti Füzetek 80./

„A Rákóczi emigráció Lengyelországban” részben jóval több, részben pedig kevesebb, mint amit címében ígér.

Három nagy fejezete a magyar bújdosók Lengyelországban nyomon kísérhető életének fél évszázadát (1711–1760) fogja át és érdekes új részletek sokaságát tárja fel. „A dél-lengyelországi kuruc emigráció irodalmi emlékei” című részben foglalkozik a szerző a szatmári békét követő hónapok eseményeivel, ír Rákóczi és Nagy Péter tárgyalásairól, a fejedelem és Sieniawska viszonyáról, felfedezi a Visztulán északra hajózó Szathmári Király Ádám naplójában a lengyel tájleírásokat, közli Rákóczi Danckában és Elbingában elszállásolt udvartartásának fizetési lajstromát és a Lengyelország déli részén maradt csoport levelezését az északra távoztakkal. A „Civitas Gedanensis: kuruc magyarok Danckában” címmel nemcsak Rákóczi hajóra szállásáról, vagy a fejedelem és Besenval levelezéséről olvashatunk, hanem részletes tájékoztatást kapunk elfelejtett vagy eddig ismeretlen irodalmi alkotásokról, Vay Ádámné Zay Anna imádságos könyvéről, Hagymási András munkásságáról, s egy önálló műként is megálló terjedelmes gazdag áttekintést a Dancka, Varsó, Lipcse, Berlin, Tahitótfalu, Drezda között hányódó Mányoki Ádám életéről. A „Jaroslaw és Rodostó” témakört jelző zárórész pedig nem csupán a jaroslawi magyar kolónia lakóinak életével és halálával foglalkozik, s nemcsak a törökországi és lengyelországi bújdosók kapcsolatát dokumentálja többek között Bercsényiné, Kőszeghy Zsuzsi 1728-ban írott, de a konstantinápolyi császári követ jóvoltából a címzetthez, Rákóczi udvari papjához soha el nem jutott, a Staatsarchiv Turcica gyűjteményében elfektetett levelével, hanem össze-foglalja a Törökországi Levelek lengyel elemeit és áttekinti Rákóczi 1728–35. évi lengyelországi terveit. Végül pedig tolmácsolja Pilsztynova, a beteggyógyító tudományából élő ifjú orvosözvegy nemrégiben kiadott (Pelczyński 1957, Kraków) lengyel emlékiratát, mivel az utazónő „Rodostóban magyar barátokra” lett, „akik a szent emlékeztető Rákóczi magyar király után maradtak ott”. Műve keletkezéséről a szerző azt írja, hogy levéltári kutatásai során a kezdetben irodalom és „lengyel—magyar kapcsolattörténeti” munkája mintegy „menet közben” művelődéstörténeti irányba fordult. (116. l.). A mű előszavában pedig megállapítja: „sokrétűvé vált a lengyelországi Rákóczi-emigráció témája: úgyszólván művelődéstörténeti feladattá szélesült a korábban szűken értelmezett tematika”. (6. l.).

Ezzel a művelődéstörténeti jellegével nyújt jóval többet a mű, mint címében a hagyományosan értelmezett téma. Tájékoztató reményekről és csalódásokról, apjukat megtagadó fiakról és gyermeküket eltemető szülőkről, imádságos és orvosságos könyvekről, meghasonlásokról, életformákról, multságokról és temetésekről. Megtudhatjuk, mennyi ellátmányt kapott Rákóczi udvartartásában az orvos, az étkező, a főszakács, milyennek látták a lengyel kerteket és udvarházakat, mennyit nélkülöztek a bújdosók és hogyan szórakoztak a szép sztarosztánék.

Maga a lengyelországi Rákóczi-emigráció azonban mint történeti jelenség súlyos történelmi kérdéseivel mintha eltűnne, feloldódna a könyv lapjain. Lelkiállapotok, életsorsok, művek, esetek színes kavargását kapjuk a magyar múltnak egy olyan szakaszáról, amelynek történelmi helyéről, belső rendjéről, értelméről és értékéről annyit vitáztak már az előttünk járók.

Igazságtalanság lenne számunkra Hopp Lajostól az emigráció történelmi problémáit. Mégis elgondolkoztató, hogy minden gazdagságával, új adataival, azzal együtt, hogy pontosabbá tette ismereteinket a lengyelországi emigránsok földrajzi elhelyezkedéséről, miért kevesebb még ez a könyv, mint a lengyelországi Rákóczi-emigráció története.

Nem hiszem, hogy azért, mert a szerző művében korábban megjelent tanulmányait fűzte össze (Lengyel vonatkozású Rákóczi-emlékeink a Rákóczi-korból, Tanulmányok... Bp. 1969. Vay Ádám és a Rákóczi-emigráció Lengyelországban. Vay Ádám emlékültnesség. Vaja 1969. Rákóczi és kísérete Danckában, A lengyelországi Rákóczi-emigráció. Filológiai Közöny 1971, 1972) meglehetősen laza szerkezetben. Inkább a művelődéstörténeti megközelítés sajátos buktatójából adódik ez a hiány. Úgy véljük, művelődéstörténet és történelem szerves egységet alkot, és a művelődéstörténeti jelenségek a történelemben ágyazva, vagyis eredeti összefüggéseikben kapják meg az esetlegest, az egyedít egységbe rendező többletet.

Az 1711. augusztus 15-én kelt levélről például, amelynek a kötet néhány kiragadott sorát idézi csupán Ráday egyéni vallomásaként (26. l.), már első kiadója, Szalay László felismerte, hogy az emigráció történetének egyik legfontosabb állomásáról tudósít: Ráday, a kancellár és az államapparátus több más tagja ebben jelentették be, hogy elfogadják a szatmári békét, vagyis a levél a Rákóczi-szabadságharc államszervezetének feloszlását dokumentálja.

Hol van a lengyelországi bújdosók helye a Rákóczi-szabadságharc utótörténetében? Szalay az egész emigráció történetét két szakaszra osztotta, s a lengyelországi és franciaországi éveket egyetlen jelentős periódusnak tekintette. Ezzel szemben Szekfü Gyula a Száműzött Rákóczi-t XIV. Lajos 1715. szeptember 15-i temetésével kezdi, a lengyelországi évekre csak visszatekintésben utal. Az újabb kutatások a kuruc államszervezet felbomlása, az új emigráncsszervezet kialakulása, főleg pedig a diplomáciai viszonyok dinamizmusa miatt ugyancsak az első időszak jelentőségét hangsúlyozzák. Hopp Lajos a lengyelországi emigrációról kétféle tagolást közöl. Meggyőzőbbnek tartjuk az északi és déli emigránstelepek kialakulásához igazodó tagolást, mint a Rákóczi tartózkodási helyei szerinti felosztást („Rákóczival”, „Rákóczi északra indulásáig”, „Rákóczi nélkül” 220. l.).

A lengyelországi emigráció történelmi jelentőség szempontjából Hopp Lajos könyvében kettős minősítést kap. Az egyik a megfogalmazott: a nyomor, a reménytelenség, a széthullás, a lelki meghasonlások közé taszított „hazátlan nemzedék” (219. l.) csupán morális, érzelmi jelentőségre tarthat számot: „létezett egy roppant emberi megpróbáltatásokkal és erkölcsi megrázkódtatásokkal terhes, a végső remény és létbizonytalanság között hanyódoó s egyre kilátástalanabb jövőjű emigrációs időszak, a lengyelországi emigráció” (6. l.). A másik a ki nem mondott, de a művelődéstörténeti jelenségek tanúsága szerint érzékelhető: a konzolidált, a lengyelországi viszonyokba szervesen beilleszkedő,

a saját emigráns társadalmi szervezetet kiépítő, magyarságát megtartó, de Lengyelországban mégis talajt fogó és ilyenformán a rodostóiól eltérő, sajátos történelmi jelentőséggel rendelkező emigráció. A történettudomány eredményei ezt az utóbbi képet hitelesítik. Többen rendszeres francia támogatást kaptak, a főurak és nemesek cselédséggel vették magukat körül és egyházi alapítványokat tettek, Bercsényi a brezáni uradalmat bérelte és saját őrsége volt, majd később az özvegyek sem nélkülöztek, Kajdacsyné szolgálkat tartott és Bercsényiné Kőszeghy Zsuzsi napjai jómódban teltek. Vay Ádám nemcsak keserű leveleket írt, hanem gazdasági tervezetet az elhagyott hazában halastórendszerek, fűrészmalmok, allodiumok, serházak építéséről. Mányoki Ádámot sem az irracionális „kuruc sors” (133. l.) üldözte, hanem megpróbáltatásai részben abból a sajnálatosan figyelembe nem vett körülményből származtak, hogy Mányoki Ádámot szolgálatában diplomáciai feladatot is ellátott (Ráday P. iratai 1961. 54. l.).

Mindez azonban nem kisebbíti Hopp Lajos érdemét. Kutatómunkája érdekes, izgalmas jelenségről tudósít: a lengyelországi kuruc emigráció eredendően magyar művelődéstörténeti szöveget átszineződik a lengyel viszonyokkal, beleszővődnek a legkülönbözőbb nemzetközi — francia, orosz, török — jelenségek is s ily módon az egyetemes művelődéstörténet sajátos fejezete is. Akarva-akaratlanul az emigráció történetét kiemelte a bújdosó-pszichózis kereteiből.

R. Várkonyi Ágnes

MEZEI JÓZSEF: A MAGYAR REGÉNY

Bp. 1973. Magvető K. 906. l. (Elvek és utak)

A cím és a terjedelem is jelzi, hogy Mezei József nagyszabású szintézisre, hatalmas anyag feldolgozására vállalkozott, a könyv tanulmányozása pedig a legmerészebb várakozásokat is felülmúló sokrétűséget fed föl a szerző szándékaiban, mondanivalójában. Bár egy műfajra koncentrálna figyelmét, az egész magyar irodalom történetének fölvezetésére törekszik; előtörténet és háttér gyanánt az európai irodalom évezredeinek krónikájára is kipillant; a társalmi és a humán tudományok párhuzamos jelenségeivel összehasonlítva tárgyalja az irodalom s benne a regény mindenkori helyzetét, problematikáját. Nemcsak irodalomtörténeti kérdések kapcsán jelent be különvéleményt, hanem esztétikai, irodalomelméleti polémiákat is vállal. Kísérlete egyszerre próbálja meghaladni a Lukács-életmű némely megha-

tározott fázisaihoz kötődő, gyakran vulgáris szociologizmust, az irodalomból az élményt kihagyó, egzaktásra vagy strukturák leírására hivatkozó interpretációs iskolákat, valamint az életrajz, a kor és a mű összefüggéseit a pozitívizmussal örökölt eszközökkel vállalt irodalomtörténetészkedést. S mivel ezek az irányzatok publicisztikus irodalmunkban (de a tudományokban is) fokozódó hajlamot mutatnak az elvileg végiggondolatlan, eklektikus egyezkedésre, Mezei fő célja alighanem az irodalomtörténeti „köztudat” kritikája, szemléleti és értékelési klisék felülbírálata, s egy új (persze nem elemeiben, hanem egészében, rendszerszerűségében új) koncepció sugalmazása a tárgy megragadására.

Eredményes erőfeszítéseket tesz Mezei a 20. század nagy író-gondolkozói, közülük is elsősorban Thomas Mann eszméinek tudomá-